

El territori de *Tarraco*: villes romanes del Camp de Tarragona

El territori de *Tarraco*: villes romanes del Camp de Tarragona

Actes del Seminari organitzat pel Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, la Societat Catalana d'Estudis Clàssics i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, amb la col·laboració de la Facultat de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili.

Tarragona, 14, 15 i 16 de febrer de 2006

Coordinació científica: Josep Anton Remolà

forum 13

Temes d'història i d'arqueologia tarragonines

© De l'edició: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona
Societat Catalana d'Estudis Clàssics
Institut Català d'Arqueologia Clàssica
Del text i de les fotografies: autors corresponents

Coordinació editorial: Pilar Sada
Disseny de la coberta: Marc Valls
Impressió: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert, S.A., Tarragona

Correspondència i intercanvis: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona
Av. Ramón y Cajal, 82
43005 Tarragona
Tel. 977 25 1515
Fax 977 25 22 86
E-mail: mnat@mnat.cat

ISSN: 1887-1704
ISBN: 978-84-936067-1-8
Dipòsit legal: T-2244-2007

Presentació

La coincidència de diverses institucions en la voluntat de formalitzar una posada en comú de la problemàtica arqueològica i històrica del territori més immediat a *Tarraco* va ser el catalitzador del Seminari, les actes del qual es presenten en aquest volum. L'any 2005, el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (MNAT) s'havia plantejat l'organització d'un seminari de caire principalment arqueològic vinculat als treballs de recerca que s'estaven duent a terme a les vil·les romanes dels Munts i de Centcelles, dependents orgànicament del Museu. Paral·lelament, la Societat Catalana d'Estudis Clàssics (SCEC) i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC) havien iniciat, per la seva part, els contactes per a la preparació d'un seminari sobre *uillae*, essencialment centrat en la revisió i l'anàlisi dels textos clàssics i de la iconografia.

Finalment, totes les propostes van confluïr en l'organització conjunta d'un seminari que amb el títol de *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona* es va celebrar els dies 14, 15 i 16 de febrer de 2006 al Museu Nacional Arqueològic, amb visites de treball a les vil·les de Centcelles (Constantí), la Llosa (Cambrils), el Moro (Torredembarra) i els Munts (Altafulla). La col·laboració de la Facultat de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili (URV) va permetre fer arribar la iniciativa a un gran nombre d'estudiants, un col·lectiu al qual el seminari s'adreçava de manera molt especial.

La reunió es va concebre com un fòrum de reflexió interdisciplinària –filologia, iconografia i arqueologia– amb l'objectiu d'analitzar conjuntament, estructurades en blocs, les principals fonts de coneixement sobre el model de vertebració territorial romana: el significat, concepte i imatge de la *uilla* en les fonts literàries llatines i en els repertoris iconogràfics, els models d'ordenació territorial i de poblament de l'*ager Tarraconensis* (xarxa viària i divisió cadastral) i les *uillae* més representatives de l'*ager Tarraconensis* (vies *Barcino-Tarraco*, *Tarraco-Valentia* i *Tarraco-Ilerda*).

Amb la publicació de les actes, tanquem –posant a disposició de la comunitat científica les aportacions dels que hi van participar– aquell espai de debat i treball que va ser el Seminari *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*. Una iniciativa que va servir per amalgamar els coneixements i les reflexions d'especialistes en diferents disciplines que tenen en la romanitat el seu comú denominador.

Montserrat Jufresa i Muñoz

Presidenta de la Societat Catalana d'Estudis Clàssics

Isabel Rodà de Llanza

Directora de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Francesc Tarrats Bou

Director del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona

ÍNDIX

Les <i>uillae romanae</i> en els textos literaris	9
JOSÉ MARTÍNEZ GÁZQUEZ	
Aspectes iconogràfics de la vil·la: jardins i paisatges	23
JESÚS CARRUESCO GARCÍA	
Formes del paisatge i trames centuriades al Camp de Tarragona: aproximació a l'estructuració del territori de <i>Tarraco</i>	49
JOSEP MARIA PALET MARTÍNEZ	
Estudi del poblament rural de l'ager <i>Tarraconensis</i> . Una aplicació a la Cossetània oriental.....	65
MARTA PREVOSTI MONCLÚS	
La vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès).....	95
FRANCESC TARRATS BOU i JOSEP ANTON REMOLÀ VALLVERDÚ	
La vil·la romana del Moro (Torredembarra, Tarragonès).....	119
JOSEP ANTON REMOLÀ VALLVERDÚ	
La vil·la romana de la Pineda/Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès).....	133
MOISÉS DÍAZ GARCÍA i JOSEP MARIA MACIAS SOLÉ	
La vil·la romana de la Llosa (Cambrils, Baix Camp).....	153
ESTER RAMÓN SARIÑENA	
La vil·la romana de Centcelles (Constantí, Tarragonès)	171
JOSEP ANTON REMOLÀ VALLVERDÚ	
La vil·la romana del Vilar (Valls, Alt Camp).....	191
MARIA ADSERIAS SANS i ESTER RAMÓN SARIÑENA	

La vil·la romana de la Pineda/Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès)

MOISÉS DÍAZ GARCÍA*
i JOSEP MARIA MACIAS SOLÉ**

Presentació i context

Recuperem per a aquesta aportació la denominació de vil·la romana de la Pineda emprada originalment en els primers treballs descriptius del jaciment i substituïda darrerament per l'hel·lenisme Cal·lípolis, arran de la represa dels treballs arqueològics de finals del s. XX (MACIAS i TUSET 1996 i MACIAS 2000), promoguts inicialment per l'interès de l'antiga propietat de la finca on es trobava el jaciment (Càmping Cal·lípolis). Ambdues denominacions presenten avantatges i problemes pel que fa a la seva idoneïtat, i cal no oblidar que, *stricto sensu*, el topònim que hi caldria aplicar fóra el de la *vil·la romana del Prat d'Albinyana*, el nom de la partida on es troben les restes arqueològiques. Si bé també hem de reconèixer que l'ús agrícola d'aquest indret pràcticament ha desaparegut i que, probablement, part o la totalitat d'aquest entorn acabarà sent transformat radicalment amb el creixement econòmic de la ciutat de Tarragona.

Per a allò que ens ocupa, la vil·la es trobava dins l'antic *ager Tarraconensis*, a uns 5 km de Tàrraco en línia recta i, aproximadament, a uns 6 km de distància de l'*urbs* tenint en compte els camins existents aleshores. Aquest assentament i d'altres (ADSERIAS *et al.* 2001) exemplifiquen l'ocupació romana entre Tàrraco i el cap de Sant Pere, ja sigui en posició costanera com a la franja litoral. L'emplaçament dels jaciments, l'orografia i la cartografia històrica fan suposar la presència d'un ramal viari, diferenciat de la via Augusta, que seguia la costa. En canvi, la via Augusta presentava un traçat més rectilini que evitava l'elevació del cap de Salou. Això es pot deduir a partir de l'observació dels camins antics recollits en la cartografia històrica.

Les prospeccions superficials desenvolupades en la segona meitat del s. XIX cercant l'antiga *Callipolis* donaren peu a la localització de nombroses restes entorn de l'àrea de la Pineda que no han pogut ser situades amb precisió. A partir de l'any 1950, una nova revifalla de l'interès per emplaçar la mítica ciutat esmentada per *Rufus Festus Avienus* comportà noves prospeccions i la realització d'un vol aeri que permeté la localització de la vil·la romana (SÁNCHEZ REAL 1955a, 1990). Aquest investigador hi efectuà una primera actuació arqueològica l'any 1955 en què es

*Codex-Arqueologia i Patrimoni (CODEX).

**Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC).

localitzaren diverses estructures arquitectòniques i es recuperà el conegut mosaic dels peixos. Amb posterioritat a aquesta data, l'activitat agrícola fou substituïda per la turística i industrial, amb què es produí una sèrie d'afectacions patrimonials difícilment quantificables. La recerca sobre el jaciment es reprengué l'any 1991 amb l'elaboració i execució d'un projecte integral per part de l'empresa Codex -Arqueologia i Patrimoni que va permetre la realització d'actuacions arqueològiques fins a l'any 2003. Dins d'aquest període de temps, i per iniciativa i sensibilitat de la nova propietat del jaciment —l'Autoritat Portuària de Tarragona—, s'han efectuat actuacions de prospecció i delimitació que han donat peu a excavacions en extensió que han inclòs una part significativa de la vil·la.

El resultat d'aquestes actuacions és la constatació d'un extens assentament antropològic de més de set segles de pervivència i que s'emplaça a menys de 300 m de distància de l'actual línia de mar. Aquest document esdevé un estat de la qüestió sobre la vil·la amb l'actualització de les dades difoses en la darrera publicació (MACIAS 2000).

Es tracta d'un nucli rural costaner que, de ben segur, comportà prèviament la realització de tasques de drenatge i de condicionament del terreny. El coneixement històric sobre els aiguamolls de la Pineda, així com la mateixa realitat del subsòl freàtic actual, són elements que incideixen en aquesta suposició. La part urbana de la vil·la s'assenta sobre una petita elevació disposada, aproximadament, al bell mig de l'àrea urbanitzada, però els nombrosos sectors perimetrals ocupen espais on els treballs arqueològics actuals no poden exhumar íntegrament l'estratigrafia per la proximitat del subsòl hídric. Paradoxalment, la riquesa en aigua dolça del subsòl, un dels elements que propicià l'elecció d'aquest indret per establir-hi un assentament agrícola, és també un dels handicaps que en dificulta una documentació científica global.

Els treballs desenvolupats definiren una vil·la arquitectònicament condicionada per la seva posició costanera. Entenem l'exemple del Prat d'Albinyana com un cas més de vil·la marítima en què el seu programa arquitectònic va preveure la construcció de recintes que interactuaren visualment i funcionalment amb la contemplació del mar i amb la trajectòria solar. Això va ser un tret característic de les vil·les marítimes que, tot i que es coneixen a la península Itàlica a partir de mitjan segle I aC (cal recordar que és un model reproduït pictòricament en vil·les de Pompeia o Stabia), es considera un prototipus més freqüent a partir del s. II dC (LAFON 2001, exemples a figs. 53 i 54). L'orientació en relació amb el mar (cf. Pal·ladi I, 8, 3; Varró I, 12, 1; Columela I, 5, 7-8) i l'ús de corredors perimetrals paral·lels a la línia de costa i articulant els diferents espais són solucions comunes i que, en el nostre entorn geogràfic més pròxim, coneixem a les vil·les dels Munts i de la Llosa. En el nostre cas, el model de vil·la marítima es complementà amb l'afegit de diferents espais entorn d'un *hortus* de grans dimensions. Aquesta era una pauta comuna a les vil·les de gran extensió i funcionalitat variada, i es pot considerar una disposició urbana lògica atenent a criteris d'il·luminació i contemplació. La coneixem igualment a Centcelles, Plans d'en Jori i, possiblement, a la vil·la de Parets-delgades i a la Llosa, i és evidentment freqüent a tot Hispània.

A la Pineda els treballs arqueològics definiren inicialment un plantejament urbanístic quadrangular en què es deixava un dels costats, l'encarat al mar, sense edificar. Així, es preveia que el costat meridional albergués el conjunt termal, i l'occidental, l'àrea residencial; l'oriental roman sense interpretar. Aquesta hipòtesi sobre el plan-

tejament arquitectònic s'aplicava a la concepció inicial de la vil·la, ja que conjuntament s'havien identificat contínues reformes que proporcionaren alteracions de la planta urbana originària. No era un fet anòmal, ja que aquesta riquesa i variabilitat arquitectònica i funcional es considera pròpia d'extenses explotacions agrícoles. Darrerament, però, les últimes excavacions mostren una complexitat estructural i funcional encara superior, i es documenta, sense trencar amb la concepció d'un extens *bortus* com a element vertebrador principal de la vil·la, l'existència d'un altre braç arquitectònic encarat al mar i delimitant un altre pati o espai de treball interior. Les construccions descobertes es troben en perfecta harmonia ortogonal respecte al conjunt de la vil·la, i neixen a l'àrea termal delimitant un recinte proper al mar que interpretem com un espai originàriament d'emmagatzematge.

Conseqüentment, la diversitat dels espais que componen la vil·la confereixen, malgrat la seva posició costanera, un marcat caire rural amb clars paral·lels formals amb les anomenades *courtyard house* angleses, però que igualment es coneixen arreu de l'antic Imperi. Tenim constància de paral·lels a Lussas-et-Nontronneau, Bignor i North Leigh o, més a prop, a Pedrosa de la Vega, Aguilafuente o Vil·la Fortunatus (v. RICHMOND 1969, FERNÁNDEZ CASTRO 1982, SMITH 1997). Tot i la funcionalitat productiva que presumim per a la vil·la, fins ara l'element més destacable del jaciment és el seu conjunt termal. La seva construcció exemplifica un costum social estès com a conseqüència d'un context econòmic favorable en què els espais residencials rurals comptaven amb banys privats. Així doncs, la presència d'àmbits termals esdevé constant a la major part dels assentaments de l'*ager Tarraconensis*, i és una característica més pròpia de finals del s. I i de tot el segle II dC, cosa que reflecteix la generalització d'un costum i un avanç tècnic constatat igualment a la resta d'Hispania (GARCÍA ENTERO 2001 i REIS 2004). Després dels banys de la vil·la dels Munts, el nostre cas esdevé el més representatiu dels que avui coneixem en el nostre *territorium*. És un *balneum* de gran extensió que, com a prova de la vitalitat de l'assentament, esdevé un exemple de perdurabilitat d'un costum social que s'adapta als usos i limitacions econòmiques característics de l'antiguitat tardana.

Cronològicament, les dades obtingudes indiquen la presència d'un assentament rústic anterior al període d'eclosió protagonitzat per la implantació de *villae* culturalment i arquitectònicament equiparables als models itàlics. Aquest nou model arquitectònic i de propietat s'aplicà progressivament a partir de finals del s. I aC, però coneixem nombrosos casos en què, amb anterioritat a la construcció de la vil·la, es documenta una fase cronològicament prèvia de marcat caràcter productiu. És el cas de la vil·la romana de Centcelles (HAUSCHILD i ARBEITER 1993), de la del Mas d'en Gras (JÁRREGA 2003), de la dels Hospitals (MACIAS i MENCHON 2007) o de la de la Llosa (GARCÍA ENTERO 2001). A l'àrea nord-oriental del territori hi trobem la vil·la de Darró, edificada en època augustal, i el Vilarenc, aixecada a finals del s. I i amb un precedent tardorepublicà (LÓPEZ *et alii* 2002, REVILLA 2000). També consten precedents tardorepublicans i activitats constructives romanes del s. I aC a la vil·la de les Albardes, l'entorn d'Alorda Park i a sota el castell de Cubelles (MORER *et alii* 1997, POU *et alii* 1993, LÓPEZ *et alii* 2004).

A la vil·la de Cal·lípolis es documenten descontextualitzadament restes ceràmiques tardorepublicanes i es constata una primera fase arquitectònica al s. I dC en què es defineixen els eixos geogràfics de les estructures arquitectòniques que es mantindran en les fases posteriors. Fou durant la segona meitat del s. II dC quan

es produí l'eclosió urbana del jaciment amb la definició d'una gran vil·la articulada entorn d'un pati central i amb un extens conjunt termal (MACIAS 2000). Quant a l'abandó de l'assentament, les dades ceràmiques i estratigràfiques indiquen clarament la seva continuïtat durant l'antiguitat tardana. No en tenim evidències que ho ratifiquin, però creiem que l'ocupació humana es va mantenir fins a les acaballes del període visigot. Això no s'ha de considerar-se un fet aïllat, ja que darrerament l'arqueologia també ha demostrat una continuïtat d'ocupació, sota altres paràmetres, a l'assentament rural dels Munts (GARCÍA *et alii* 1999, OTIÑA 2005).

Descripció i periodització

Inicialment aclarim que no es tracta d'un jaciment íntegrament documentat, ja que si bé els treballs d'excavació superficials han aconseguit exhumar nombroses estructures, no sempre s'ha aprofundit estratigràficament. Per aquest motiu, existeixen nombroses estances funcionals sense una posició cronològica fiable. Alhora, en aquest indret s'ha produït històricament una intensa activitat d'espoli com a conseqüència de la reutilització de material arquitectònic i desenvolupada, presumiblement, a partir de la reocupació medieval de la Catalunya Nova. Aquestes accions eliminaren la major part de l'alçat de les estructures aèries i es conservaren, bàsicament, els fonaments de les estances o els murs que integraven els àmbits inferiors d'escalfament del conjunt termal. Se n'han conservat les pavimentacions, si bé la proximitat amb la superfície ha fet que aquestes estiguin intensament afectades per activitats de rompuda agrícola o bé pels fonaments de l'antic edifici de recepció del càmping. El millor exemple d'això és la documentació fotogràfica relativa al descobriment del mosaic dels peixos, en què es pot apreciar la proximitat entre les restes arqueològiques i la superfície (MACIAS 2000, fig. 6). Aquesta realitat és fonamental per entendre l'escassetat d'indicis clars referents als s. VI-VII dC. Els únics elements recuperats pertanyents a aquest període responen a l'interior del *propigneum* del darrer moment termal. Finalment, el traçat d'una sèrie de canalitzacions procedents de la indústria petroquímica comportà accidentalment l'escapçament intens de les restes arqueològiques en una franja aproximada d'uns 15 m d'amplada.

Fase 1

El primer moment és el més desconegut del jaciment, ja que els seus indicis són molt escassos a causa dels treballs de terraplenament constructius de les actuacions posteriors. Són murs de pedra no escairada lligada amb argila i que se superposaren directament al substrat geològic sense grans actuacions d'anivellament constructiu. La manca d'evidències impossibilita fer una restitució arquitectònica del primitiu assentament. També ha estat dificultosa la documentació estratigràfica donada l'aparició de la capa freàtica. Això ha generat igualment escasses restes ceràmiques que defineixen una data incerta del s. I dC.

Fase 2

Fou el moment de màxima activitat constructora de la vil·la, i quan se'n va definir l'esquema urbanístic principal que, amb modificacions posteriors, va perdurar

fins a les acaballes de l'assentament. Les dades ceràmiques indiquen una datació de segona meitat del s. II (MACIAS 2000, 211), i l'estratigrafia mostra que totes les actuacions posteriors s'adaptaren a aquest conjunt d'edificis aprofitant-ne contínuament les estructures. Es definí un conjunt d'estances articulades entorn d'un *hortus* que mesurava aproximadament uns 49 per 36 m i que s'havia creat per sobre d'estructures prèvies. És un edifici en forma de U amb evidències de porticat a les cares internes i també a la façana més meridional, i que ja ha estat objecte d'una primera proposta de reconstrucció tridimensional, avui del tot obsoleta (MACIAS 2000, figs. 2 i 4)

El braç central recull una sèrie d'estances delimitades per murs de maçoneria i carreus a les cantonades i als muntants de les portes. La majoria de les estances es troben pavimentades en *opera signina* decorades amb rengleres d'una tessella de marbre blanc. Les estances comunicaven entre elles i estaven disposades entorn d'un corredor-distribuïdor que vorejava l'*hortus* central. Hem identificat el que podria ser l'estança de recepció de la part urbana, amb una porta de doble batent més ampla que les altres i encarada a un pas entre el porticat i el jardí. És una estança més gran que la resta i presenta diverses connexions amb els espais contigus. La interpretació de les estances contigües és més difícil, i és possible un ús com a *triclinium* o *cubiculum*, però sense cap element que permeti ser concloent.

Al braç meridional hi trobem l'àrea termal, on hem identificat diverses estances amb evidències d'hipocaust, una *piscina caldaria* contigua i dos *propigneae*. Encara no s'ha excavat la totalitat del conjunt, ja que el *balneum* és travessat actualment pel camí Vell. Això afecta la documentació de l'accés termal i la identificació, del tot hipotètica, d'unes latrines. Tot i que s'ha establert la posició dels forns, creiem que no disposem encara de suficients evidències per determinar amb seguretat una diferenciació, sempre conflictiva, entre *caldarium* i *tepidarium*. Cal preveure que l'accés als banys es produïa des del corredor perimetral de l'*hortus* connectant amb les estances frigidàries situades a obaga de l'edifici termal. En canvi, els espais calefactats es trobaven orientats a migjorn i situats a la perifèria per tal de facilitar la realització dels serveis propis d'unes termes. També podem precisar el pendent dels desguassos dels banys, que condueixen cap a una claveguera que penetra dins l'*hortus*. Potser era per alimentar hipotètics estanys o nimfeus ornamentals.

Entre les termes i les estances residencials pavimentades amb *signinum* hi ha uns espais molt uniformes i sense pavimentació conservada que comunicaven indistintament amb el corredor interior de l'*hortus* i amb un porticat meridional present a l'altre cantó de l'edifici. En aquesta banda comptem amb els basaments dels pilars del porticat, una cisterna i diverses conduccions que reflecteixen una cura en la captació i el subministrament de l'aigua. Això té relació amb la cisterna documentada, d'on sembla néixer la conducció que subministrava l'aigua a la piscina frigidària; més evidències d'un possible dipòsit situat al costat meridional del caldari i que hauríem d'interpretar com l'equipament que recollia aigua de les teulades contigües i/o un element d'alimentació de les calderes dels *praeefurnia*. Talment, cal recordar la proximitat del freàtic d'aigua dolça com a circumstància favorable per a l'obtenció de l'aigua del conjunt termal.

Per altra banda, l'àrea rústica de l'assentament necessitava igualment aigua potable. Aquesta necessitat explica que la conducció meridional que discorria per davant del porticat, tot recollint l'aigua de part de la coberta i dels dipòsits abans

esmentats, no desguassava al mar, sinó que, en direcció contrària, es dirigia cap al sector industrial de la vil·la. A l'oest del braç central de la vil·la, darrere les estances interpretades com a àrea residencial, se situa una àmplia zona edificada amb grans espais i amb paviments de còdols o *signina* de factura més tosca. Destaca també la presència de dos pous d'aigua, diverses basses i la identificació d'una àmplia zona d'emmagatzematge integrada per *dolia*. També es va recuperar, durant el traçat de les canalitzacions industrials que actualment transiten per sota el camí del Prat d'Albinyana, un contrapès de premsa. Totes aquestes dades indiquen l'existència d'una àmplia zona rústica situada a obaga de l'edifici principal que encara no ha estat objecte d'actuacions arqueològiques exhaustives. El braç septentrional de la vil·la resta desconegut i els indicis disponibles, fruit del rebaix de l'estratigrafia superficial, defineixen alineacions estructurals coherents amb el plantejament urbanístic de la vil·la, però insuficients per identificar-ne la funcionalitat. Només s'ha d'apuntar la presència d'un possible porticat intern encarat a migjorn.

Les darreres actuacions han permès edificar una sèrie d'estructures d'emmagatzematge connectades amb l'extrem meridional de les termes i que constituïen un altre braç arquitectònic, més allunyat de l'àrea residencial i encarat a la línia de costa. Hi hem identificat dos espais. El primer correspon a un corredor allargat que mesura aproximadament uns 4,27 m d'amplada per uns 29,50 m o 100 peus de longitud, i amb la pavimentació uns dos peus soterrada en relació amb l'exterior. La seva façana marítima conserva sis contraforts externs d'un nombre estimat de nou. Aquest element, absent a l'altre cantó del corredor, potser perquè la presència de més murs perpendiculars ho feia prescindible, atorga dubtes interpretatius a la funcionalitat original. És obvi que es tracta d'un passadís de connexió amb l'àrea de servei dels *propigneae*, però també cal plantejar-se una dualitat funcional en relació amb activitats complementàries d'emmagatzematge que requerrissin contraforts externs.

La funcionalitat d'emmagatzematge per a aquest sector de la vil·la queda ratificada amb la documentació d'un gran *horreum* amb coberta de fusta de tipus *materiatio*. Es tracta d'una obra aixecada conjuntament amb el corredor i que comparteix estructuralment el mur de separació d'ambdós recintes, alhora que la connexió amb el passadís està encarada a un dels intercolumnis de l'*horreum*. A diferència del primer recinte, aquest segon és un edifici documentat arqueològicament de forma parcial. Per aquest motiu, la restitució simètrica que plantejem es troba del tot condicionada a la finalització dels treballs. Podria tractar-se d'un recinte de tres naus amb una coberta que reposava sobre dues rengleres de columnes més altres pilars embeguts en els murs perimetrals. La nau central era més ampla, i la teulada descansava íntegrament sobre les dues columnates, mentre que les cobertes de les laterals desviaven les càrregues als murs perimetrals. Arribem a aquestes conclusions mitjançant els basaments de carreus documentats, que són de característiques semblants als obtinguts a la pedrera del Mèdol i que indiquen un intercolumni irregular d'uns 4,3 m (aprox. 14,5 peus). Es documenta també un basament que, per dimensions i emplaçament, ens pot indicar una porta central encarada al mar. La pavimentació era una capa de morter de calç que reposava sobre una preparació de lloses ceràmiques i argila. S'ha documentat parcialment una claveguera de desguàs i evidències d'una reforma del magatzem consistent en una segona pavimentació i la compartimentació a través de murs que, entre columna i

columna, reduïen les dimensions i afegien estabilitat a l'edifici, un requisit del tot necessari donada la inestabilitat d'un subsòl tan proper al nivell freàtic. No tenim prou evidències per determinar en quin moment es va produir aquesta modificació, així com tampoc del moment d'abandó definitiu. Com en altres indrets, la proximitat amb la superfície ha provocat alteracions estratigràfiques que han escapat considerablement l'estratigrafia.

Fase 3

Entorn de finals del s. II o inicis del III es va produir una alteració urbana de l'assentament a partir de l'ampliació del conjunt termal i la modificació de l'àrea residencial. Destaca la construcció a l'angle occidental del pati d'un gran annex termal de planta rectangular que comportà la reducció de la superfície de l'*hortus* i el trencament del seu passadís perimetral. L'element més significatiu és una gran estança quadrada definida amb amples murs d'*opus caementicium* i basaments de carreus als angles interiors per tal de suportar una coberta en volta d'aresta. Les estructures conservades presenten diversos elements que indiquen la presència d'*hypocausta*, si bé, de forma desconcertant, no hi ha indicis de *propigneum* en el seu perímetre (MACIAS 2000, 212). Així doncs, de moment cal interpretar aquests espais com a fruit d'un projecte inacabat o bé com a recintes frigidaris amb paviments flotants, potser per evitar un subsòl freàtic que avui sabem que és proper. Coneixem nombrosos espais de grans dimensions, tant frigidaris i tepidaris com caldaris, on, a partir del s. II, és freqüent la utilització de voltes en aresta definint cobertes lleugeres i facilitant la il·luminació mitjançant grans finestrals als laterals. És el cas de les termes de Caracal·la i dels banys del Laterà a Roma, de les termes de Tharros a Sardenya i, molt especialment, dels conjunts de *Cuicul*, *Thamugadi*, *Kempton*, *Caesarea Mauretaniae*, *Madaurus* i *Mactaris* (cf. NIELSEN 1990, YEGÜL 1992 i THÉBERT 2003).

Juntament amb aquest afegit, els banys originals patiren l'abandó de la piscina del caldari i petits canvis a l'àrea frigidària. Quant al caldari, hem documentat el colgament de les conduccions de desguàs i, possiblement, l'abandó del *propigneum* corresponent. En relació amb el frigidari, es constata l'elevació del nivell de circulació. Així doncs, la piscina frigidària original es va colgar i a sobre s'hi superposà el mosaic dels peixos. Una nova piscina freda es va instal·lar fora del recinte i dins del porticat meridional, tot paredant l'antiga porta que comunicava els banys amb aquest porxo. L'aigua d'aquesta piscina desguassava cap a l'àrea industrial.

Fase 4

Fins a aquesta època és relativament fàcil identificar els diversos processos constructius, però a partir de l'antiguitat tardana la percepció dels canvis ha estat més complexa i imprecisa. Això es deu al tarannà regressiu de les noves actuacions antròpiques posteriors —aprofitament d'estructures precedents, reutilització de materials constructius— i al fet que les evidències arqueològiques més modernes han estat més destrossades per la dinàmica agrícola medieval i contemporània. Per aquests motius, la documentació arqueològica és desigual en relació amb els diversos sectors arqueològics intervinguts. Tot i això, es planteja, per a la primera meitat del s. IV (MACIAS 2000, 214), un procés de contracció física de l'assentament. Diverses àrees perifèriques són abandonades i aprofitades per instal·lar-hi

petites àrees funeràries de cronologia imprecisa per manca d'excavació. Creiem que en aquest moment l'annex termal de la fase 3 fou transformat i va adquirir una funcionalitat indefinida per la manca d'evidències arqueològiques. En tot cas, aquests indicis poden manifestar la impossibilitat de conservar uns banys termals de magnitud. També hi ha evidències de colgament del *propigneum* que restava dret des de la fase 2. Això pot indicar una interrupció de les pràctiques termals, si bé les reformes posteriors no permeten apreciar amb claredat què va ocórrer amb el caldari contigu.

Fase 5

Durant la segona meitat del s. IV o primera meitat del V es produí una reducció, o bé reconstrucció, dels espais termals de les fases anteriors. Són evidències situades a l'extrem sud-oriental i creiem que representen un desig d'estalvi energètic i de consum d'aigua, alhora que esdevé un fenomen de pràctica substitució d'un conjunt termal per un altre a causa del lògic desgast estructural que impliquen les pràctiques termals (cf. GARCÍA ENTERO 2001, 332). L'hipocaust del gran caldari de la fase 2 fou desmuntat i a l'interior se n'edificaren dos de petits de planta rectangular i amb un *alveus* semicircular cadascun. Es determinà un model doblat d'estança rectangular calefactada mitjançant *hypocaustum* més *alveus* annex semicircular, aquest gairebé d'ús individual.

Tot i l'alta variabilitat que presenten les estructures termals associades a espais rurals, les restes del Prat d'Albinyana s'adscriuen a un model documentat freqüentment (NIELSEN 1990, GARCÍA ENTERO 2001, BOUET 2003a i 2003b) i que sovint documentem a la ciutat i al territori de Tàrraco (PIÑOL 1993, GARCÍA ENTERO 2001, 231-253, ADSERIAS *et alii* 2001, MACIAS i MENCHON en premsa), en una *domus* tardana de *Barcino* (MARTÍN *et alii* 2000) i a la vil·la de Riocaldo (XUSTO 2000). En aquest període preveiem, teòricament, la compartimentació de la nau allargada construïda durant la fase II. Aquesta divisió respongué a la voluntat d'eleva la cota de circulació i crear una sèrie d'estances homogènies. L'estratigrafia no permet definir-ne correctament l'evolució, i destaquem la presència d'una llar de foc i també d'un possible forn de metalls.

Fase 6

La darrera fase antròpica documentada s'emplaça igualment a l'àrea termal. Al s. VI se superposen, sobre les *suspensurae* aixecades en la fase prèvia, dos nous hipocaustos dels quals només resten les *pilae* i el *propigneum* (MACIAS 2000, fig. 5). A diferència de les fases termals anteriors, els nous recintes es caracteritzen per la reutilització important de material constructiu espoliat d'obra antiga. Destaca la utilització de *cuneati* procedents d'antigues cobertes. Desconeixem altres evidències coetànies a la resta del jaciment.

Valoracions finals i perspectives de recerca

Aquesta breu aportació ens ha permès reflectir l'evolució del nostre propi procés cognoscitiu sobre una vil·la més del *territorium* de Tàrraco. Les noves actuacions avancen en la definició urbanística i cronològica de l'assentament, a la vegada

que complementen els resultats exposats anteriorment. Encara no estem en disposició d'asseverar una interpretació definitiva donada la parcialitat dels treballs arqueològics i la manca d'una anàlisi exhaustiva de totes les actuacions desenvolupades fins a l'actualitat. Cal reconèixer, però, la limitació de la recerca arqueològica efectuada fins ara. La qualitat i la tipologia arquitectònica de les estructures identificades testimonien una propietat important en el període de màxima esplendor de la vil·la. Una prova d'això és l'envergadura de l'annex termal que es produeix durant la fase 3 o els grans espais d'emmagatzematge de la fase 2, que testimonien un propietari rellevant d'acord amb el nivell de les elits urbanes que residien a Tàrraco. És aquí on es fa imprescindible, alhora que del tot desitjable, una treballa epigràfica que ens pugui aclarir qui fou el *dominus* de la vil·la. També la realització d'anàlitzes sobre les mostres recollides podria donar respostes concretes sobre allò que indiquen les estructures arquitectòniques dels àmbits productius.

A més, encara no podem aclarir el perquè d'un espai d'emmagatzematge de les dimensions que s'ha identificat al Prat d'Albinyana. Això se'ns presenta com un fet anòmal en l'arquitectura rural, si bé la seva creació s'ha de relacionar, inevitablement, amb l'emplaçament costaner de la vil·la. Qui sap si existí un petit embarcador portuari relacionat amb l'*horreum* i, per altra banda, quina fou la producció agrícola que justificava aquestes dimensions. A l'anterior publicació s'insistia en la identificació d'elements d'influència nord-africana (musivària i tipologia termal). Un millor coneixement de l'arquitectura termal ens fa desestimar aquesta observació, però continuem destacant la monumentalitat de l'annex termal de la fase 3, més pròpia de banys públics que no de *balnea* privats.

La perdurabilitat del jaciment també és un aspecte remarcable en la dinàmica històrica d'aquest territori. Aquest és un fet excepcional, no tant per la seva significació històrica sinó per la conservació de les restes, ja que és difícil, per una simple qüestió de superposició estratigràfica, documentar els darrers moments d'ocupació de qualsevol jaciment rústic. Malgrat la continuïtat d'ocupació o el manteniment de les pràctiques termals, cal esmentar que l'assentament tardoantic de la Pineda no va poder mantenir l'esplendor urbanística de l'etapa altimperial. El context històric i econòmic d'aquest període ha de ser la causa d'aquest procés, ja que no s'han trobat evidències estratigràfiques associades a la inestabilitat militar i política de la segona meitat del s. III. A partir del segle IV coneixem evidències de contracció, però també de reedificació del conjunt termal, cosa que evidencia una vitalitat constructiva coherent amb els paràmetres de l'arquitectura tardoantiga. A la vegada, es coneixen evidències d'inhumació en antics espais de la vil·la. Sobre aquest aspecte, destaca la documentació de dues inhumacions en les estances de l'àrea residencial pavimentades en *opus signinum* i pertanyents a la fase 2 (MACIAS *et alii* 1999). Aquest fet i la compartimentació evidenciada a l'antic corredor de serveis dels banys —fase 2— permet establir l'abandó de l'àrea residencial original. Les noves estances, de dimensions més reduïdes, s'adaptaven millor a les necessitats d'una nova realitat arquitectònica i feien prescindible el manteniment de cobertes i forjats de grans dimensions com els aixecats durant la fase 2.

Aquestes dades indiquen una realitat regressiva que es mostra relativament coherent amb les vil·les estudiades al llarg del traçat costaner de la via Augusta. Les dades de què avui disposem aporten, per a les vil·les dels Munts, la Llosa, Mas d'en Gras, el Vilarenc, Darró o el Moro, escassos indicis de recuperació constructiva

amb posterioritat a la crisi del s. III. En tot cas, a la vil·la de la Pineda es constata una clara continuïtat d'hàbitat, si bé aquesta diferenciació ha d'obeir a un més bon coneixement arqueològic que no pas a un tret diferencial. Així doncs, a la Llosa coneixem materials arqueològics fins a inicis del període visigot, i als Munts disposem d'una extensa necròpolis —entorn de 200 enterraments— generada a partir d'un hàbitat arqueològicament no identificat. El nombre de tombes i la cronologia d'aquest cementiri, posterior a la vil·la, ens fa plantejar hipotèticament l'existència d'un poblament rural extens, més propi d'una aglomeració rural extensa que no pas d'un hàbitat unifamiliar (MACIAS 2005). Aquest paral·lel ens porta a fer una altra reflexió: quin devia ser el tarannà dels habitants de la vil·la de la Pineda? Les escasses evidències ceràmiques de la fase 6 mostren un col·lectiu que mantenia els usos termals, però actualment no disposem d'evidències arqueològiques que indiquin quines activitats productives s'hi desenvolupaven i que van permetre la continuïtat de l'assentament i l'assumpció dels costos que representava el funcionament d'un *balneum* privat. A la vegada, les dades funeràries són molt escasses i insuficients per justificar la perdurabilitat cronològica que les ceràmiques assenyalen. Aquest aspecte, com molts altres, constitueix un objectiu que ha d'afrontar la recerca futura.

Fig. 1. Vista aèria de la vil·la romana excavada.

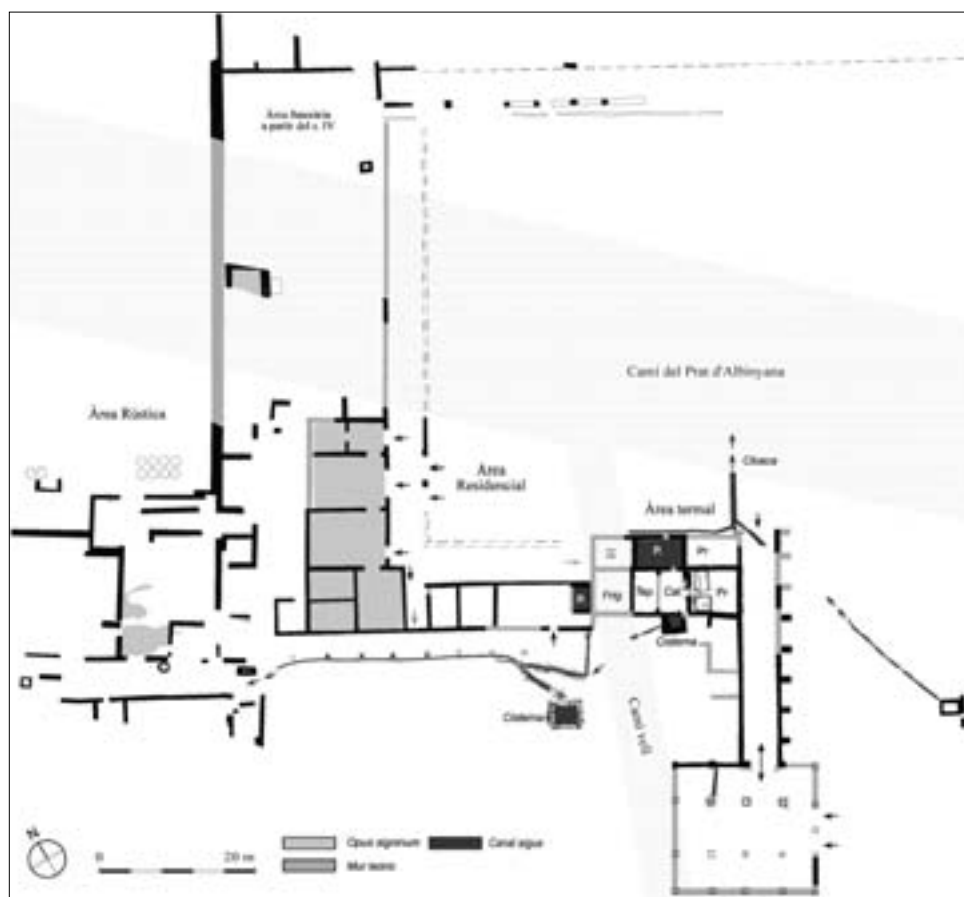

Fig. 2. Planta general de la vil·la amb les estructures corresponents a la fase 2.

Fig. 3. Vista àrea residencial on s'aprecia el corredor de l'*bortus* (1) i l'accés a les dependències residencials (2).

Fig. 4. Detall de la decoració dels paviments de l'àrea residencial.

Fig. 5. Detall del porticat meridional (1) amb les estances conservades entre el conjunt residencial i el termal (2), l'estança on hi ha la piscina de la fase 2 obliterated pel mosaic dels peixos extret als anys 60 del segle passat (3), la piscina de la fase 3 (4) i la cisterna pròxima (5).

Fig. 6. Detall d'una de les àrees d'emmagatzematge de la vil·la. Presumiblement associada a una premsa i potser de la fase 2.

Fig. 7. Detall de l'àrea d'emmagatzematge meridional amb els basaments de la columnata de l'*horreum* (1), encaixos d'un possible *polypaston* (2) i els contraforts de la galeria de servei dels banys (3).

Fig. 8. Vista parcial de l'*horreum*.

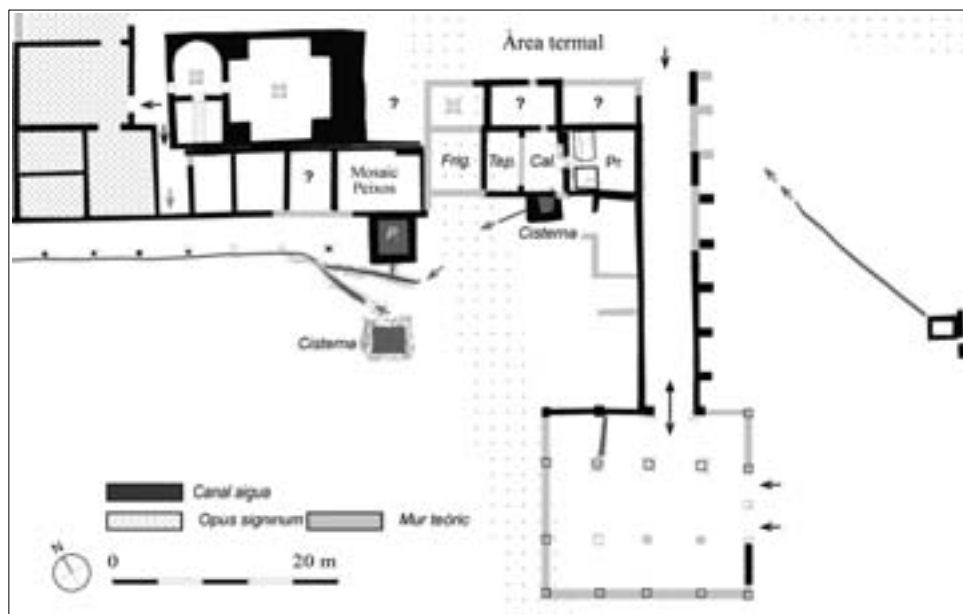

Fig. 9. Planta general de les restes atribuïdes a la fase 3.

Fig. 10. Estança termal amb presumpta coberta de volta en aresta (fase 3).

Fig. 11. Estratigrafia de colgament de l'annex termal de la fase 3 amb abocament de *tubuli*.

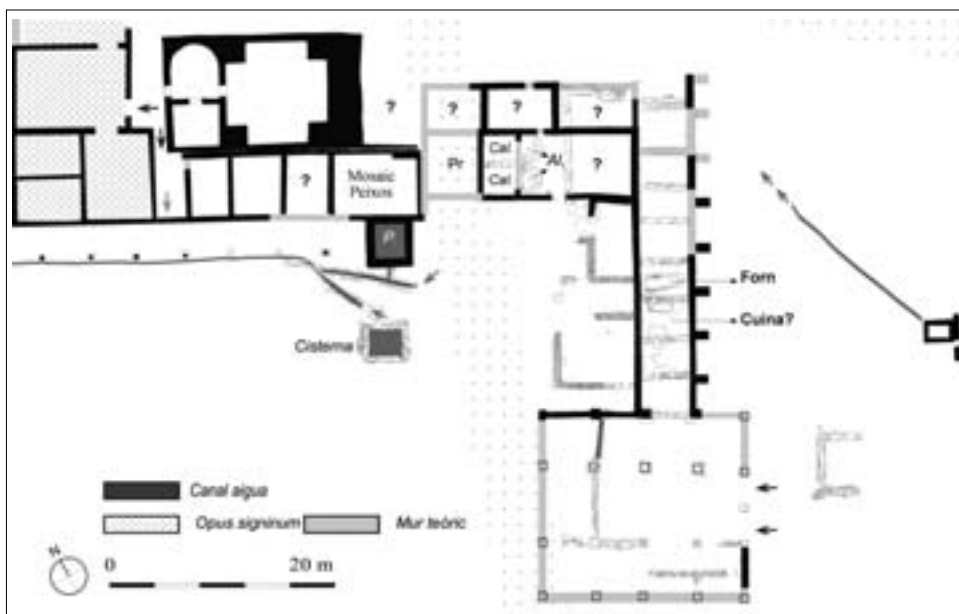

Fig. 12. Planta general de les restes teòricament atribuïdes a la fase 4-5.

Fig. 13. Detall de l'àrea termal: corredor de servei (1), sistema de desguàs fase 2 (2), *propigneum* (3) de la piscina caldària (5) de la fase 2, *propigneum* (4) del caldari (6) en ús durant les fases 2 i 3, *alvei* de la fase 5 (7), *propigneum* de la fase 6 (8), caldari de la fase 5 (9) i hipocaust conservat de la fase 6 (10).

Bibliografia

- M. ADSERIAS, M. GARCÍA i I. TEIXELL (2001), "Noves troballes d'època romana a l'entorn de Tàrraco: les *villae* del Mas dels Canonges i del Camí Vell de Salou (Tarragona, Tarragonès)", *Butlletí Arqueològic*, 23, Tarragona, 213-247.
- A. BOUET (2003a), *Les thermes privés et publics en Gaule Narbonnaise*, BEFAR, 320, 2 vol., Roma.
- A. BOUET (2003b), *Thermae Gallicae. Les thermes de Barzan (Charente-Maritime) et les thermes des provinces gauloises*, Aquitania Supplément, 11, Burdeus.
- M. C. FERNÁNDEZ CASTRO (1982), *Villas romanas en España*, Madrid.
- V. GARCÍA ENTERO (2001), *Los Balnea de las villae hispanorromanas. Provincia Tarraconense*, Madrid.
- M. GARCÍA, J. M. MACIAS, J. MENCHON, J. M. PUCHE, E. RAMÓN i J. A. REMOLÀ (2001), *La vil·la romana de la Llosa. 10 anys d'investigació arqueològica*, Cambrils.
- M. GARCIA, J. M. MACIAS i I. TEIXELL (1999), "Necròpoli de la vil·la dels Munts", dins *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 278-279.
- Th. HAUSCHILD i A. ARBEITER (1993), *La vil·la romana de Centcelles*, Barcelona.
- R. JÁRREGA (2003), "Les ceràmiques romanes de la vil·la de Mas d'en Gras (Vila-seca, Tarragonès)", *Butlletí Arqueològic*, 25, Tarragona, 107-170.
- X. LAFON (2001), *Villa Maritima. Recherches sur les villas littorales de l'Italie romaine (IIIe siècle av. J.-C / IIIe siècle ap. J.-C)*, BEFAR, 307, Roma.
- A. LÓPEZ, A. CAIXAL i X. FIERRO (2004), "Resultats de la recerca arqueològica a la vil·la romana i al Castell de Cubelles", dins *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001. Comarques de Barcelona 1996-2001*, vol. II, Barcelona, 458-488.
- A. LÓPEZ, X. FIERRO, M. RIERA i L. SUAÚ (2002), "Les excavacions a Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf) entre 1996 i 1998", *Tribuna d'Arqueologia*, 1998-1999, Barcelona, 175-209.
- J. M. MACIAS (2000), "La vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès)", dins J. RUIZ DE ARBULO (ed.), *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona, 207-222.
- J. M. MACIAS (2005), "Els assentaments rurals com a espai de residència: l'exemple del *territorium* de Tàrraco", *COTA ZERO. Revista d'Arqueologia i Ciència*, 20, Barcelona, 78-86.
- J. M. MACIAS, J. MENCHON i A. MUÑOZ (1999), "Món funerari del territori de Tàrraco", dins *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 275-278.
- J. M. MACIAS i J. J. MENCHON (2007), *La vil·la romana dels Hospitals (el Morell, Tarragona). Un assentament de la via De Italia in Hispanias*, Sèrie *Hic et nunc*, 1, ICAC.

- J. M. MACIAS i FTUSET (1996), "Excavacions arqueològiques a la vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès)", *Tribuna d'Arqueologia*, 1994-1995, Barcelona, 113-121.
- A. MARTÍN, N. MIRÓ i E. REVILLA (2000), "El complejo termal privado de la domus de la calle Bisbe Caçador de Barcelona", dins *Coloquio Internacional Termas Romanas en el Occidente del Imperio* (1999), Gijón, 283-287.
- J. MORER, A. RIGO i E. BARRASETAS (1997), "Les intervencions arqueològiques a l'autopista A-16: valoració de conjunt", *Tribuna d'Arqueologia*, 1996-1997, Barcelona, 67-98.
- I. NIELSEN (1990), *Therma et Balnea. The Architecture and Cultural History of Roman Public Baths*, Aarhus University Press, Aarhus.
- P. OTIÑA (2005), *La vil·la romana dels munts (Altafulla): excavacions de Pedro Manuel Berges Soriano*, Col·lecció Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia, Reus.
- LL. PIÑOL (1993), "Centcelles", dins R. Mar, J. López (eds.), *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes*, Documents d'Arqueologia Clàssica, 0, Tarragona, 84-100.
- J. POU, J. SANTACANA i J. SANMARTÍ (1993), "El poblament ibèric a la Cessetània", *Laie-tània*, 8, Igualada (Barcelona), 183-206.
- M. P. REIS (2004), *Las termas y balnea romanos de Lusitania*, Madrid.
- V. REVILLA (2000), "La villa de El Vilarenc (Calafell, Tarragona): arquitectura y organización espacial de un fundus del territorio de Tàrraco", dins J. RUIZ DE ARBULO (ed.), *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona, 257-273.
- I. A. RICHMOND (1969), "The plans of Roman Villas in Britain", dins A. L. F. RIVET, *The Roman Villa in Britain*, Londres.
- J. SÁNCHEZ REAL (1955), "Callípolis", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, fasc. 51-52, Tarragona, 97-106.
- J. SÁNCHEZ REAL (1990), "En busca de Callipolis, La Canonja (Tarragona)", *Treballs Canongins "El porxo"*, 7, La Canonja, 133-175.
- J. T. SMITH (1997), *Roman villas. A Study in Social Structure*, Londres.
- Y. THÉBERT (2003), *Thermes romains d'Afrique du Nord et leur contexte méditerranéen*, BEFAR, 315, Roma.
- F. YEGÜL (1992), *Baths and bathing in classical antiquity*, The Millard Meiss Publication, Nova York.
- M. XUSTO (2000), "La villa romana de Riocaldo (Lobios, Ourense) y su ámbito termal", dins *Coloquio internacional Termas Romanas en el Occidente del Imperio* (1999), Gijón, 297-304.